

Dr Hamdija Kapidžić: BOSNA I HERCEGOVINA U VRIJEME AUSTROUGARSKE VLADAVINE (Clanci i rasprave), »Svjetlost«, Sarajevo, 1968. Str. 397

Mislimo da treba ocijeniti kao vrlo korisnu ovu akciju Izdavačkog preduzeća »Svjetlost«, kojoj je cilj da u obliku sabranih djela ili u izboru objavi po raznim časopisima i godišnjacima štampane radove, članke i rasprave afirmisanih bosansko-hercegovačkih naučnih i kulturnih radnika. Ne samo što se time odužuje zasluženi dug, po čemu ova akcija ima i svoju moralnu stranu, još je korisnije i značajnije što se čitalačkoj publici, a naročito posebno za to zainteresovanim licima, omogućuje da se služe samo jednom knjigom, umjesto da sabiru desetak, pa vrlo često i više različitih časopisa u kojima su ti radovi objavljeni. Dodajmo da nije rijetkost da pojedine takve časopise nije više moguće naći ni dobiti.

Čini se da je upravo u tome i najveća vrijednost ove akcije, koju bi ova izdavačka kuća trebala istrajno nastaviti i dovesti do kraja. Tako bi stekla svoj puni smisao i opravdanje.

S druge strane, smatramo da ovoj knjizi nedostaje makar i kraći predgovor kojim bi autor bio predstavljen široj čitalačkoj publici, jer nije dovoljno to što ga lično ili posredstvom radova poznaju oni koji su u prilici da se njegovim radovima služe.

Već više od tri decenije dr H. Kapidžić bavi se izučavanjem novije istorije Bosne i Hercegovine. Kao rezultat tako dugog i plodnog rada nastao je vrlo bogat fond od čega ovih trinaest sabranih, i ovdje objavljenih članaka i rasprava predstavlja samo manji dio njegovog stvaralačkog opusa. Dr H. Kapidžić je, između ostaloga, autor i vrlo zapažene i obimne studije *Hercegovački ustanak 1882. godine*, koja se, nesumnjivo, svrstava u najbolja ostvarenja naših savremenih istoričara. Osim toga, on je poznat i kao autor više objavljenih zbirki arhivske građe za pojedine teme iz perioda austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.

Osnovna i najznačajnija karakteristika njegovih naučnih radova sastoji se u tome što ih on uvijek temelji na bogatim arhivsko-istorijskim izvorima. Što se tiče austrougarskog perioda, mislimo da mu u tom pogledu pripada vodeće mjesto. To potvrđuju i ovi radovi.

Ovom knjigom izdavač prezentira javnosti trinaest autorovih radova pod skupnim naslovom *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine* podijeljenih u dvije grupe: politička istorija i kulturna istorija. Takav naslov i takva podjela sasvim odgovaraju i zadovoljavaju. Mi ćemo se, s obzirom na raspoloživi prostor, osvrnuti na njih u formi dužeg ili kraćeg prikaza.

Kao vremeski najstariji na uvodnom mjestu u knjizi donesen je članak *Pokret za iseljavanje srpskog seljaštva iz Hercegovine u Srbiju 1902. godine* (str. 5—44).

Migracije bosanskohercegovačkog stanovništva u doba austrougarske vladavine bile su brojne, znatne i gotovo konstantne, a uzroci i neposredni povodi mogli su biti različiti. Ne zanemarujući druge uzroke, osobito kod muslimanskog stanovništva u prvim godinama poslije okupacije i nakon proglašenja aneksije, uzroci ekonomske naravi su gotovo redovno primarni. Dok je o iseljavanjima muslimanskog stanovništva pisano nešto više, ali još nedovoljno i bez oslonca na arhivske materijale, o iseljavanju srpskog seljaštva, osobito hercegovačkog, koje je bilo orijentisano prvenstveno na Srbiju, nije kod nas posebno pisano.

U ovome svom radu autor je obratio pažnju upravo na to pitanje. U jednom svom radu Vl. Čorović se osvrnuo samo na iseljavanje nevesinjskih Srba u Srbiju 1902. godine, H. Kapidžić, međutim, ispituje tu pojavu na području cijele istočne

Hercegovine, posebno u srezovima nevesinjskom, gatačkom, bilečkom i ljubinjском. Tražeći uzroke ovoj emigraciji, autor ih nalazi u ekonomsko-društvenim odnosima. Sistem raznih poreza, desetina i za nju vezana trećina, način njihovog ubiranja i špekulacije u vezi s tim, razne globe, a naročito neriješeni agrarni odnosi, osnovni su i sami sebi dovoljno razumljivi uzroci ovom iseljavanju, koje je 1902. dostiglo vrhunac. U bezizlaznoj ekonomskoj i materijalnoj situaciji, Srbija je za pravoslavno stanovništvo ovih krajeva predstavljala zemlju bez agrarnih odnosa, zemlju slobode i nade u spasenje i opstanak, bez obzira na pravu stvarnost koja mu najčešće nije bila ni poznata.

Vrlo interesantno su izložena obrazloženja o tome funkcionera lokalne uprave, te stav Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu i srpske vlade prema tome pitanju, kao i nastojanja austrougarskih organa da propagandom i drugim sredstvima smiri i spriječi taj talas iseljavanja koji je bio već počeo poprimati i političke karakteristike, od čega je austrougarska uprava veoma zazirala.

Sljedeći rad *Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908—1910)* (str. 45—100) i, kako se iz samog naslova vidi, odnosi se na period od dana proglašenja aneksije do dana sankcionisanja Ustava. Ovaj period, prema ocjeni autora, predstavlja prelazno doba u kome je, regulisanjem državnopravnog položaja okupirane zemlje, trebalo zavesti novi kurs u političkom životu.

Autor je pregledno izložio situaciju u zemlji vezanu za pitanje aneksije, te objasnio akcije i korake muslimanskih i srpskih političara i prvaka, držanje ministra zajedničkih finansija Bilinskog i Zemaljske vlade u Sarajevu, a osvrnuo se i na raspoloženje širokih slojeva stanovništva poslije proglašenja aneksije.

Drugi dio ovoga rada autor je posvetio pitanju i situaciji oko donošenja Ustava, konstatujući da ovaj posao nije bio lak ni jednostavan i da ga je vlada, iz određenih razloga, odugovlačila. I ovdje je u centru pažnje aktivnost srpskih i muslimanskih političkih vođa, odnosno Srpske i Muslimanske narodne organizacije. Posebno je interesantno držanje bosanskohercegovačkog radništva, i Socijaldemokratske stranke, koji nisu usvojili proklamovane konfesionalne i staleške principe na izborima za budući Sabor, već je energično proklamovalo opšte jednako pravo glasa. Međutim, kao što je poznato, sproveden je princip klasne i vjerske podjele stanovništva i usvojen i primijenjen kurijalni sistem, kojim je stanovništvo podijeljeno u tri kurije. »Iz svega iznesenog, kaže autor, jasno izlazi da Ustav odnosno »statut« za Bosnu i Hercegovinu nije obezbijedio demokratski razvitak zemlje... Donesen na konfesionalnoj i klasnoj osnovi Bosanski ustav preko Sabora postao je vrlo pedesno sredstvo za političku borbu u zemlji i za suprotstavljanje jedne konfesije drugoj.«

U članku *Previranja u Austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine* (str. 100—138) dr H. Kapidžić je ukazao na karakteristične momente u političkoj situaciji u zemlji te godine. U prvom redu na ukidanje funkcije civilnog adlatusa Zemaljske vlade, koja je uvedena poslije sloma hercegovačkog ustanka 1882. kao znak raspoloženja režima da okupiranoj zemlji dâ vid liberalne uprave. Iz više razloga general Potiorek je sada smatrao da ukidanjem ove funkcije treba ojačati položaj zemaljskog poglavara. Time je sa političke pozornice otišao dugogodišnji civilni adlatus baron Benko.

Prema ocjeni autora, godina 1912. »...bila je u izvjesnom smislu vrlo odlučna za konačno rješenje jugoslovenskog pitanja«, u vezi s čim je izložio povezanost jugoslovenskih naroda te godine.

Daljnja nastojanja austrougarske politike te godine išla su za tim da konačno onemoguće »...Srbiju kao privlačnu snagu za ostale jugoslovenske zemlje u granicama Monarhije«, s tim da upravo Austro-Ugarska »...postane prva i odlučujuća država na Balkanu.«

Iste godine veoma važan zadatak ministra Bilinskog i generala Potioreka sastojao se u tome da se pripremi i obezbijedi Vladina većina u Bosanskom saboru. U vezi s tim pisac je ukazao na događaje u Saboru i na nastalu krizu između vlade i Srba poslanika, kao i srpskog stanovništva, do koje je došlo u vezi sa balkanskim ratom i izbijanjem srpske vojske na Jadran. Zatim slijede podaci o antiaustrijskim demonstracijama u Sarajevu (poslije onih u Splitu), i o intervencijama generala Potioreka. Poznat po svom dubokom neraspoloženju prema Srbiji, Potiorek je svim silama nastojao da u zemlji suzbije i onemogući srpsku propagandu. Predmet piščeve pažnje u događajima te godine jesu i previranja među srednjoškolskom omladinom u Bosni i Hercegovini i posjeta mostarskih srednjoškolaca Beogradu.

Sva ova izlaganja dr H. Papidžić je temeljio uglavnom na sačuvanoj ličnoj prepisi Bilinskog i Potioreka.

U kraćem članku pod naslovom *Bilinski i Stajnbajsovo preduzeće u zapadnoj Bosni* (str. 139—154) pisac je izložio nastojanja ministra Bilinskog da iz bosansko-hercegovačkih zemaljskih sredstava, i za račun Zemaljske vlade, otkupi veliko akcionarsko preduzeće za sječu šume Ota Stajnbajsa. Ovu ministrovu akciju podržavao je i zemaljski poglavar general Potiorek. Glavni motiv takvog svog stava Bilinski je nalazio u mogućnosti da preduzeće pređe u ruke italijanskih finansijskih ljudi, što on nikako nije želio, utoliko prije što je i sam bio jedan od akcionara. Međutim, sva njegova nastojanja razbila su se o otpor mađarskog partnera, jer je mađarska strana tvrdila »... da interesi mađarske poljoprivrede ne dopuštaju da se plan ostvari.« Autor ovo obrazloženje ne smatra pravim razlogom, već misli da bi daljnja ispitivanja ovoga pitanja mogla u cijelu stvar, a posebno u stav mađarskog partnera, unijeti više svjetla.

Kad *Skadarska kriza i izuzetne mjere u Bosni i Hercegovini u maju 1913. godine* (str. 155—197) predstavlja materiju koja u našoj historiografskoj literaturi nije ostala bez komentara. Događaji i uzroci koji su doveli do krize uglavnom su poznati. Međutim, ovdje je to pitanje interesantno obrađeno, jer su materija i kazivanje osvjeežni bogatom arhivskom građom, podacima, dakle, iz prve ruke. Naime, autor je, pišući ovaj svoj rad, iskoristio veliki broj međusobno izmijenjenih pisama i telegrama ministra Bilinskog i generala Potioreka koji se, kao glavni akteri bosansko-hercegovačke politike, nalaze u prvom planu ovoga izlaganja. Potiorek je sav u zamahu u nastojanju da se izuzetne mjere sprovedu, a kasnije — da one što duže ostanu na snazi. Austro-Ugarska je nastojala da skadarsku krizu iskoristi za sebe, pri čemu su se ministar rata Krobanti, ministar Bilinski i general Potiorek pokazali usobito ratobornim. Dinamika događaja nametnula je autoru živo kazivanje, u čemu je u potpunosti uspio, a to je samo još jedna odlika u prikazivanju ove krize, posmatrane iz ugla interesa Monarhije na Balkanskom poluostrvu. Svjedočanstvo o raspoloženju koje su izuzetne mjere izazvale u širokim slojevima stanovništva ostalo je sačuvano u izvještaju vladinog funkcionera barona Kolasa. Od interesa je, takođe, i onaj dio izlaganja u kome se govori o mjerama koje su pogodile najprije socijaliste, a zatim i brojna srpska društva.

Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata (str. 198—261) predstavlja rad, u kome je autor, koristeći se novom i dosad nepoznatom arhivskom građom, nastojao da dode do potpunijeg i jasnijeg objašnjenja osnovne političke linije austrougarskih državnika u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svjetskog rata. U pisanju ovog rada iskorišteni su pretežno povjerljivi izvještaji i privatna korespondencija generala Sarkotića sa ministrima Zajedničkog ministarstva finansija. Osnovna koncepcija te politike, osobito kada je tokom 1917. i 1918. godine bilo vidljivo da je rat za Centralne sile izgubljen, sastojala se u tome da se trijalističkim rješenjem jugoslovenskog pitanja u okviru Monarhije spriječi oslobođenje i ujedinjenje jugoslovenskih naroda u njenim državnim granicama, i to isturanjem velikohrvatskog plana kao platforme za rješenje.

Protagonista takve politike, general Sarkotić, poglavar zemlje i nosilac isključive vlasti u Bosni i Hercegovini, uz to i autor parole »Najbolja politika u Bosni jeste — nikakva politika«, nastojao je da se u ovim zemljama onemoguću bilo kakav politički rad i život i energično insistirao da se ne dozvoli ponovno otvaranje Bosansko-hercegovačkog sabora.

Izbijanje prvog svjetskog rata i vrtlog u kome se Bosna i Hercegovina našla prekinuli su snažan tok razvitka jugoslovenske ideje, ali je nisu mogli i ugušiti. Dogodilo se obratno, jer je svršetak rata i neuspjeh mjera preduzimanih od strane državnih funkcionera Monarhije doveo »... do opšte jugoslovenske plime i do ostvarenja jugoslovenske države.«

To je, najkraće kazano, osnovni predmet i sadržaj ovoga inače vrlo interesantno pisanog rada.

Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918. godine (str. 262—282) u stvari je rad koji se hronološki i tematski nadovezuje na ovaj prethodni. U opisu ovog interesantnog događaja iz prvih prevratnih dana u Bosni i Hercegovini pisac je najvećim dijelom iskoristio dešifrovane stenografske zapisnike sa sjednica Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru 1918. godine, koji sve do njihovog objavljivanja 1963. godine (objavio ih je takođe dr H. Kapidžić) javnosti nisu bili poznati ni dostupni.

Inače, ideja o ujedinjenju, odnosno prisajedinjenju Bosne i Hercegovine Srbiji došla je do izražaja u znatnom dijelu Bosne, a dijelom i u Hercegovini. Poznato je da je ta ideja u srpskom narodu Bosne i Hercegovine dolazila i ranije do izražaja (npr. 1875—1878), ali je austrougarska okupacija spriječila njenu raniju realizaciju, što opet ne znači da je ona time bila zasvagda napuštena. I ovog puta ona je još jednom i dosta snažno došla do izražaja. Međutim, proglašenjem ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. decembra 1918. godine, u jedinstvenu narodnu državu, obustavljena je cjelokupna ova akcija u Bosni i Hercegovini, zbog čega nije došlo do situacije kakva je bila stvorena u Vojvodini i Crnoj Gori.

Naredna serija od šest članaka sačinjava grupu radova iz oblasti kulturne istorije Bosne i Hercegovine. To su sljedeći radovi: *Jedan pokušaj izrade geografije Bosne i Hercegovine za vrijeme Kalajeva režima* (str. 283—300); *Stav Kalajeva režima prema pokretanju mostarske »Zore«* (str. 301—309); *Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu 1904—1908* (str. 310—371); *Austrougarski političari i pitanje osnivanja univerziteta u Sarajevu 1913. godine* (str. 372—376); *Bosanski sabor i smrt Lava Tolstoja* (str. 377—380, i *Pokušaj osnivanja stalnog pozorišta u Sarajevu 1913. godine* (str. 381—395).

Svaki ponaosob od ovih radova je interesantan, a vrijednost im se zasniva na bogatstvu iskorištenih i dosad nepoznatih arhivskih materijala i u njima sadržanih podataka. Posebno ukazuemo na članak o izradi geografije Bosne i Hercegovine i o Institutu za istraživanje Balkana.

Na kraju ističemo da se najpretežniji dio korištenih arhivskih materijala u svim ovim radovima nalazi na čuvanju u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, u kome dr Hamdija Kapidžić istražuje već dugi niz godina. Zahvaljujući tome bilo je i moguće da nastane ovako bogat broj naučnih radova u cjelini temeljenih na prvorazrednim istorijskim izvorima.

Kasim ISOVIĆ